

Проф. др Зорица МРШЕВИЋ
 Институт друштвених наука, Београд
 Факултет за европске правно-политичке студије, Нови Сад

Улични графити – између амнестије наше деце и моралне панике*

Апстракт: Рад представља криминолошку, феноменолошко-етиолошку анализу графита мржње са намером да се дефинише њихово место у општем контексту уличних графита с једне стране, али и у ширем контексту говора мржње с друге стране. У тексту се анализирају мотиви настанка уличних графита, као и профил њихових аутора који су већином припадници омладинске популације. Уочава се и могућност да иза њих стоје „налогодавци“. Као периоди интензивирања настајања графита идентификују се предизборно време и други друштвено конфликтни моменти. Анализирају се случајеви графита мржње из Новог Сада и Пријепоља, као презентација ситуације у две различите мултиетничке средине. Посебна пажња се посвећује потреби реаговања на графите који садрже поруке мржње, позиве на насиље и дискриминацију, уз напомену да се њихова некажњеност не сме бранити аргументима слободе говора јер они представљају њену злоупотребу. Иако текст садржи и анализу могућих типова санкција, он никако не сме да се схвати као позивање на оштро кажњавање њихових аутора. Он, дакле, није никаква хајка у смислу моралне панике и згражавања над онима који вандализују урбане средине графитерским позивима на линч, мржњу, дискриминацију и насиље, нити има за циљ да „докаже“ да ће се са писања графита неминовно прећи на њихову реализацију, да би се зато превентивно реаговало „на време“.

Кључне речи: улични графити мржње, омладинска субкултура, алернативна нарација, вандализирање јавног простора, дискриминација, насиље, претње, позитивно вредновање мржње.

Увод

Подразумевана некажњивост за широк дијапазон хулиганског, вандалског и насилног понашања готово да се перципира као неминовност и као да је већ постала део српских урбаних легенди, нека врста социјалног фатализма. Вид таквог некажњеног вандализма су и улични графити који се множе у јавним просторима српских градова, добијајући у временима изборних кампања или у неким другим потенцијално конфликтним моментима изразите карактеристике говора мржње. Можда је одсуство санкција

* Ради доступности широј читалачкој публици, претходни рад објављујемо и на српском језику.

мотивисано неефикасношћу надлежних институција, односно недостатком онога што се често назива политичком вољом, а можда уствари само несхватањем праве природе уличних графита, комбиновано са сумњом да они могу да имају било какав стварни утицај на било кога. Слоган „то су наша деца“ вероватно је на делу и код некажњавања графита мржње, јер редовно служи да се оправда хулиганско и криминално, дакле много опасније понашање које укључује не само претњу и покушаје убиства, већ и сама убиства. Наиме, „наша деца“ су палитељи Бајракли-цамије и америчке амбасаде, разбијачи геј параде, нападачи и убице Бриса Татона. Тада се о хулиганима говори као о незапосленој омладини, продуктима транзиционе Србије, чије је детињство прошло у санкцијама, сиромаштву и бомбардовању, и то као да је позив и „аргумент“ да за њих треба имати „разумевања“ (Глигоријевић, 2012:1018) и на њихово девијантно понашање не одговорити законским мерама и санкцијама.

Тешко је у том амбијенту поверовати да би графитери могли да буду санкционисани када пишу најексплицитније графите мржње, па чак ни ако ту мржњу и спроводе у пракси. Полиција може да поднесе кривичну пријаву против навијача који упале бакљу, за шта је забрањена казна затвора до три месеца - ипак, иако хулигани на дербију упале више од 100 бакљи, пријаве се ретко подносе.¹ С тим у вези намеће се и питање од кога да очекујемо пријаве и процесуирање аутора „само“ уличних графита? Да тако не мора да буде и да није тако свуда, говори пример Берлина, који је иначе познат као европска престоница графита и где је чак основана специјална група чиновника и полицајаца за борбу са графитима и њиховим ауторима, у којој је од почетка запослено 18 хиљада лица. Специјална група има дозволу да претреса куће, школе, као и личне ствари младих „уништитеља“ зидова. У фебруару 1995. извршена је прва специјална рација на графитере (Spiegel, 1995:6). И у другим европским земљама, када год су повређена права припадника мањинских заједница порукама мржње и претњама насиљем, суд прво поступа по убрзаној процедури и најчешће се доносе највеће прописане казне, што код нас није случај (Миликић, 2012:2-3).

Највећи проблем представљају улични графити који својим садржајем представљају облик говора мржње. Он је правно дефинисан као говор управљен против особе или особа које се разликују по расној, верској, етничкој припадности или сексуалној оријентацији. Концепт се појавио у САД касних 70-их година XX века, и од тада су и у многим другим земљама уведени закони којима се одређују додатне казне за говоре мотивисане предрасудама или нетрпељивошћу упереним против одређених група, који за последицу имају подстицање и подстрекивање расне мржње, агресију или злочин, укључујући ширење нацистичке пропаганде. Треба, ипак, увек

¹ Полиција такође има доста података о вођама навијача, али мало њих бива процесуирано (Екипа „Блица“, 2012:5).

имати у виду да је слобода говора једна од најважнијих вредности друштва, а границе те слободе у највећој мери зависе од специфичних правно политичких околности у једном друштву. С друге стране, историја нас учи о опасности толерисања злоупотребе слободе изражавања, јер говор мржње је управо то – прекорачење, односно злоупотреба те слободе. Отуда је важно санкционисати говор мржње, посебно имајући у виду опасност по слободу изражавања. Најшира дефиниција обухвата свако позивање на насиље, мржњу и нетрпељивост, или њихово подстицање или расприривање, или њихово оправдавање према припадницима одређене групе или јасно идентификованим појединцима управо зато што су припадници неке групе, било националне, религијске, родне, или због сексуалне оријентације или политичког опредељења (Ружић, 2010:1).

Појава уличних графита

Графити су посебна појава омладинске културе која је, као одређени стил вербално-ликовног израза, настала шездесетих година XX века у Сједињеним Америчким Државама, и брзо се проширила по Европи, посебно у јавним просторима великих европских градова: Паризу, Лондону, Берлину, Амстердаму, Будимпешти. Графити су тада били народни, улични поклич усмерен на заштиту људских и грађанских права. Касније се више усмеравају на социјалне и политичке теме. Процват доживљавају са хипи културом младих. Данас у Бронксу (Њујорк) постоји и једини Музеј графита у свету.

Спонтане инскрипције на зидовима, додуше, саставни су део људске цивилизације од самих њених почетака, али данас пре свега асоцирају на субкултуру графита која припада омладинском комуникационом типу (Сулима, 2005:69-70). Оне не само што прате човека од настанка културе писма, већ се јављају и пре, јер су и прве уметничке форме „сликања“ по зидовима пећина као првих људских сталних станишта биле, по данашњим схватањима, графити. Чак и пре „сликања“ зидова пећина, први траг човековог присуства били су прости отисци његових шака на зидовима, а исти порив остављања трага свог постојања уочава се и данас као мотив настајања многих уличних графита.

Омладински графити које срећемо свакодневно у јавном простору наших градова често су слични дечјим шкработинама, неспретним бојадисањима и мазањима, колоквијално названи „жврљ арт“, само што уместо на папиру, настају увећани на зидовима, оградама, дрворедима, подземним пролазима, пасарелама и другим јавним просторима, представљајући својеврсан комуникационо-естетски допринос оплемењавању онога што се назива „дунглом градова“ (Бирингер, 2005:191). Они су често, дакле, само увећана графика школских свезака, или оних дирљиво неизбежних

имена урезиваних у школске клупе да „заувек“ сведоче о нечијем школовању. Понекад су, дакле, чисте бесмислице, понекад ништа више до трагови присутности, знаковни начин односа према месту. Они имају еквиваленте у аудитивним садржајима као што су довикивање по ходницима, навијачко скандирање на стадионима, ослушкивање еха у природи, подврискивање у планинама, „лајковање“ или „хејтовање“ на друштвеним мрежама. Представљају и начин превазилажења онога што историчари уметности називају *horror vacuit*, страх од празног простора, страх од празнине², услед кога постоји тенденција да се сваки слободан простор испуни фигурама, предметима, орнаментима, порукама прихватања или одбацивања, дакле оним садржајима који недостају у стварности (Сулима, 2005:115). Осећај празнине интензивира потребу потврде сопственог постојања. Као такви, жељом својих аутора да буду виђени и примећени, улични графити се уклапају у Дебордово схватање друштва спектакла, у коме „оно што се види је добро, оно што је добро, види се“ (Деборд, 2003:20). Понекада, графити само фингирају тајну, као да би стварне интенције оних који пишу по зидовима могле да буду неки „тајни“ код, нека шифрована порука припадницима неких „тајних“ друштава. Такав натпис указује на потребу аутора да се ослободи страха, они означавају и антагонизирање према ауторитетима, врсту одбране тајном коју тобоже, поред аутора, поседује само неки ужи круг (Сулима, 2005:77). А понекад су уствари само проста, врло јасна и читљива порука/позив, без икаквих тајни (нпр. „Сви у Београд, 5. 2. 2011“, позив за окупљање навијача, Нови Сад, угао улица Балзакове и Народног фронта).

Нарастајућа алтернативна нарација

Улични графити су све више део онога што Фукујама дефинише као „нарастајућу алтернативну нарацију“ која незадрживо настаје око нас (Мишић, 2012:11). У том смислу, графити су несумњиво демократичан феномен јер они који своје уметничке склоности и таленте не могу да пласирају каналима намењеним етаблираној уметности, а своје политичке ставове на официјелним местима доношења одлука, оставиће ипак видљив, чак дуготрајан траг на зидовима напуштених железничких магацина и фабричких хала, у пролазима солитера, пешачким пасарелама, на оградама спортских стадиона и периферијских трамвајских гаража. По врх тога, иако су махом само жврљотине, заиста је много уличних графита чија естетика ликовног приказа освежава урбано сивило, његову монотону униформност и репетитивност. Они оживљавају бескрајну једноличну монохроматику естетски ниско валидиране, слабо одржаване архитектуре, посебно оних запуштених, периферних урбаних целина стамбених и

² *Horror vacuit* је креативно-стилски елемент у европској орнаментацији 19. века, важна компонента из доба сецесије у којој битну улогу има орнамент, геометризација и симетрија представа.

индустријских зона, и као такви су заправо добродошли, јер су визуелно пријатни, иновативни и стимулативни. Постојање графита, дакле, може се схватити као показатељ демократске и плуралистичке оријентације друштва, као израз слободе говора и уметничког стваралаштва, као присуство слободног размишљања, пулсирајућа алтернативна нарација урбане културе. Стеван Карановић, председник првог Графит удружења цртача по зиду у Србији, такође сматра да графити могу бити обичне жврљотине и брљотине, али и истински бисери лакоће и надахнућа (Глас јавности, 2007:29/03). Ипак треба имати у виду, широк је распон графита – од лудости до најнижег нивоа тривијалности, тако да нису увек изрази слободе и стваралаштва јер лако прелазе у некултуру и вандализам.

Ко су графитери?

Да би се идентификовали и анализирали разлози и мотиви настајања графита, посебно оних девијантних, дакле оних којима се изражава мржња, претња и којима се позива на насиље и дискриминацију, потребно је пре свега уочити ко су графитери. Да ли су они који стварају уличне графите млади са израженим активистичко-анархистичким карактером, гневни улични „ратници подземља“, претходница „урбане гериле“, или су то само „опет ти фудбалски навијачи“ и, уствари, колико су заиста млади и којим генерацијама најчешће припадају, и да ли графитима говоре само и искључиво у своје име, или су понекад продужена улична рука неких много старијих и моћнијих? Како ипак највише графита обично осване у јеку изборних кампања, сигурно је да су мотиви њиховог настанка пре на страни пунолетних а не малолетника који су непосредни „аутори“. У срединама где преовлађује мањинско становништво, поруке мржње изазивају широко распрострањен страх, па ауторе графита мржње и њихове налогодавце називају и „анонимним болесницима, који своје лудило проглашавају за патриотизам“ (Хаџагић-Дураковић, 2012:1). Они који су и сами били жртве насиља ситуацију карактеришу као „беспримерну, оргијастичку владавину олоша који се наметнуо као мера свих ствари у нашим животима – а могао се наметнути јер смо му ми то дозволили, чињењем или нечињењем“ (Панчић, 2012:1108). А поједине невладине организације упозоравају да се ту уопште не ради о екцесном понашању било каквих појединаца, већ о „организованом деловању фашистичких организација“, и да насиље фашистичких организација није обично насиље, „то је насиље које је систематско и организовано, које има за циљ елиминацију различитих у свеопштој клими некажњивости која отвара простор за ширење насиља које неће бити кажњено над припадницима/цама било које мањине, од стране фашистичких група“ (Лабрис, 2012:27/03).

На питања ко су аутори графита одговара се од случаја до случаја и нема генералног, опште важећег одговора. Сматра се, ипак, да је писање

и осликавање уличних графита омиљена и распрострањена форма изражавања претежно популације младих, најчешће малолетних лица, којом она исказује своје емоције и ставове, и која се, у зависности од садржаја порука, у највећем броју случајева креће у границама друштвено толерисаног, покаткад их додуше прелазећи, али најчешће задржавајући се ипак у домену симпатичног, прихватљивог и дозвољеног.

Писац/сликар креаторка/креатор немрзећих графита је много пре уметничка природа (Југовић, 2007:20), пасивни естетa, а не борбени нападач. Ма којој поменутој карактерној варијанти припадао, углавном потиче из хетерогене пролетерске мешавине урбаног сиромаштва, расних и етничких мањина и других маргинализованих група које карактерише успорена или онемогућена социјална мобилност. По личним капацитетима и социјалном капиталу којим располаже врло је удаљен од најталентованијих и најобразованијих припадника како своје генерације, тако и друштва уопште. Последица тога је да не само што има смањени капацитет пласирања својих ставова и идеја, већ и смањени капацитет њиховог артикулисања. Једноставни слогани карактеристични за графитни израз (као и слогани који се скандирају на фудбалским стадионима) зато су можда аутентично максимални продукт онога ко заправо не може да осмисли политички говор или програм, новински или научни чланак, радио или тв емисију, изложбу или позоришни комад, чак и када би било могуће да их адекватно јавно пласира.

Графити који излазе из домена дозвољеног: недавни случајеви у Новом Саду и Пријепљу

Када се говори о графитима, не треба испустити из вида да један део графита може представљати несумњиво видљив облик људске деструктивности, претњу насиљем и вандализам (Комленовић, 2010:468). Графитима се наноси штета јавним објектима, објектима у приватном власништву, гробљима, црквама, историјским и културним добрима, тј. може да наступи њихово оштећење или уништење, а у сваком случају трошкови због њиховог брисања или прекривања бојом. Њихова појава и учесталост у простору у, и око школских дворишта, указује и на могући развој и ескалацију онога што Дебарбје³ (Филиповић, 2011:339) дефинише као антишколско насиље усмерено према наставницима, школским објектима и њеној имовини. Могу да буду и ознака и упозорење територијалности, али и позивање на окупљање ради обрачуна са противничком групом, или ма ким кога означе за противника.

---

³ Ерик Дебарбје је спровео 1993. истраживање у оквиру Европске опсерваторије за насиље у школској средини које је показало да се код знатног броја ученика француских школа постепено развила снажна одбојност према тој институцији и да се та одбојност претворила временом у праву антишколску или ширу, антиинституционалну культуру.

Али графити нису само потенцијално физичко ружење и оштећивање подлога на којима су написани, они који садрже поруке мржње и позиве на насиље контаминирају јавни комуникациони простор представљајући тако посебну врсту недозвољеног говора мржње. Такође, графити могу да буду повод, узрок или део неких других социјално патолошких, и/или законски недозвољених радњи, нпр. претње и физички напад навијача на грађане или припаднике супротстављених навијачких група који су пребојили графитне изразе подршке „њиховом“ клубу или су их написали у делу града који сматрају „својом“ територијом.

Типичан пример је како су од безазленог уличног позива на окупљање ради заједничког одласка на утакмицу (Нови Сад, поменути угао Балзакове и Народног фронта), само пар блокова даље у тој истој Балзаковој улици, исти навијачи, могуће аутори претходог позива, извршили насиље над грађанином кога су „ухватили“ на делу пребојавања „њихових“ графита. Новосађанина Славка Гавриловића у октобру 2011. је претукла група навијача због тога што је покушао да обрише графит на улазу у своју зграду. Након батина, Гавриловић је добио нове претње. Графит садржине: „*Л... матора, што сад не кречиш?*“ освануо је на фасади Гавриловићеве зграде у Балзаковој улици, у новосадском насељу Лиман, а у потпису стоји „ФКВ“ (ДМ, 2012:17).

Остављање непримерених, неретко увредљивих и острашћених порука није карактеристика само већих градова, оне се однедавно јављају и у мањим срединама. Графити мржње су, на пример, релативно новија појава у пријепољској свакодневици. Пријепоље је изгледа све до скоро сасвим солидно одолевало свакој врсти говора мржње. Додуше, од деведесетих јављају се шовинистички графити са порукама типа: „Нож, жица, Сребреница“, „Србија Србима“, „Ово је Рашка, никад Санџак“. Али до праве ескалације графита мржње је дошло у Пријепољу тек када се у фебруару 2008. десило проглашење косовске независности. По пријепољским зградама исписане су тада по први пут пароле које су изражавале мржњу: „Шиптаре на каре“, „ЛДП усташе“, „Б92 у мрак“. Када је најављена Парада поноса у Београду, 2009, неко је у центру града исписао „Уби педера“, као први јавни позив на линч. Потом је ухапшен Ратко Младић, а на зидовима пријепољских зграда освануло је више порука у којима се он проглашава херојем или се поручује „Сви смо ми Ратко“.

Мржња и позитивно вредновање зла и мржње

Графити мржње, као део шире схваћене појаве која се назива говором мржње, имају значење мржње, али и значење позитивног вредновања зла и мржње. Постоји тачка сукоба два система вредности, система класичног морала који осуђује поступке којима се наноси зло другима и система

који на неки начин онтологизује насиље као манифестацију онога „што јесте“. Позитивно се вреднује зло, тј. придаје се вредност нечему што је негативно (Минић, 2000:5, 1). Оно што са позиција класичног морала представља негативно вредност зла и деструктивности, као да се графитима и њиховом репетитивношћу, свеprisутношћу и трајношћу преозначаје и превреднује. Графити мржње тако постају интелектуални концепти који имају моћ легитимације зла.

У култури која је на много начина означена као друштвено дезорганизована, страх је нешто што нам је заједничко, начин схватања постојања и функционисања друштва у коме већ дуги низ година постоји општи пад морала, праћен деградацијом законске, политичке и етичке одговорности (Симовић-Хибер, 2011:110). Графити мржње у том контексту, сасвим извесно, имају дејство на повећање страха од нереда, безакоња, масовног насиља навијачких група, неконтролисаног пораста извршених криминалних дела, укратко страх од могућности сопствене виктимизације, и то не само код специфичних група конкретно циљаних претњама и мржњом, већ много шире. Они, између осталог, отварају баш та ментална врата панике јер својим присуством указују на нашу рањивост у култури толерисане мржње и толерисаног насиља. Графити мржње доприносе дефинисању и вредновању историјског тренутка у коме живимо као културе толерисаног насиља – укључујући и естетска и политичка питања (Бирингер, 2005:183).

На питање када се графити мржње заправо појављују код нас, лингвисткиња Свенка Савић (ДојчеВеле, интернет), ауторка неколико истраживања о графитима, указује на то да пре ратова деведесетих готово да и није било графита мржње, поготово не националистичких. До деведесетих година ни на једној фасади, нити на било ком јавном објекту није било никаквих порука, осим безазлених имена клинаца из краја. Као да се и тиме потврђује став француског филозофа Алена Бадијуа да је распад социјалне државе сам по себи позитивна димензија, али да од тада политичка празнина не престаје да рађа чудовишта тоталитаризма, насиља, неконтролисаног беса, перманентне маргинализације, мржње, духовног и материјалног осиромашења многих (Бадију, 2008, 72). Последњих година, како сматрају социолози, графити су махом усмерени на изражавање става према странкама, политичким лидерима, а неретко су израз шовинистичке нетрпеливости према мањинским групама. Тако постају инструмент мржње и деструкције (Хаџагић-Дураковић, 2012:1).

Ако за тренутак занемаримо писање графита као дела урбане културе, као начина изражавања младалачког бунта, па и као комунални проблем, и ако анализирамо и тумачимо садржаје графита и мотиве тих порука, у великом броју случајева можемо потврдити да су мотивисне мржњом према другим лицима, најчешће на националној, расној, полној и верској основи.

Иронија целе ситуације тиме постаје очигледна јер су главне друштвене групе циљане графитима мржње (нпр. Роми, ЛГБТ популација, националне мањине и сл.) припадници врло сличног ако не и идентичног пролетерског микса сиромаштва, маргинализације и дискриминације као и творци графита! Због тога тек остаје да се одговори на питање зашто се уместо социјалне солидарности међу њима јавља антагонизам нивоа јавно испољене мржње и таквог интензитета који је само на корак или чак и мање до јавно испољеног, примењеног насиља. Такво њихово конфронтирање социјалну правду чини још удаљенијом од тога да буде могућа категорија државног и друштвеног поретка (Бадију, 2008:70). Један од могућих одговора нуде резултати неколико истраживања које је спровела С. Савић, јер недвосмислено наводе на закључак да такви графити не настају спонтано: „...графити су средство помоћу којег су неки моћници нашли особе које ће то писати или имају своје таборе који то пишу.“⁴

Недавно обављено истраживачко мапирање графита мржње забележило је у центру Новог Сада чак 224 таква графита, при чему се више од половине односи на говор мржње према ЛГБТ популацији, што рефлектује висок ниво хомофобије и трансфобије у друштву. Већина графита са хомофобним порукама настала је 2009. и 2010. године. Преосталих 44 одсто графита исказују мржњу на основу националне, етничке и религијске припадности, од чега је највише нетрпељивости испољено према Ромима (63 одсто), затим Албанцима (17 одсто), Хрватима (13 одсто), али и према Кинезима (7 одсто). Пет одсто графита мржње односи се на друга лична својства као што су пол и инвалидитет. Од укупног броја мапираних графита чак 35 одсто позива на одузимање живота (С.Ј., Данас, 2011:23).

У нашој свакодневной стварности постоји хиперпродукција слика непријатеља. Застрашивање је најделотворнија полука власти и контроле. Што смо *заstraшенији* и *згрченији*, то је лакше политичким, економским, и другим елитама да раде оно што иде само у њихову корист (наравно, тврдећи да је корист општедруштвена). Прихватајући ту игру, махом несвесно, дозвољавајући да будемо заплашени *другим* и *другачијим*, директно доприносимо ширењу структуралног и културног насиља (Франовић, 2007:97). Најраспрострањенији облици тог прихватања јесу апатија, нереаговање, ћутање, склањање, порицање.

Проблеми дискриминације, нетолеранције и мржњом мотивисаног насиља последица су друштвених подела, структуралних неједнакости, и на основу тога насталих друштвених антагонизама. Није зато увек добро тражити кривца за графите мржње једино у ономе ко их је написао. Људи много лакше схвате да су жртве погрешног човека него да су жртве погрешне идеологије или чак њеног одсуства, лоше друштвене климе, или

⁴ Професор који предаје ликовну уметност у средњим школама и активиста СПС-а наведен је од стране пријеполских локалних медија као један од аутора графита увредљиве садржине у Пријеполу, малом граду насељеном становништвом мешовитог националног састава.

погрешних навика прихваћених од многих. Најлакше је анализирати индивидуалне мотиве и личности твораца графита, и рећи „опет ти навијачи“, а не видети да су они део једног ширег конфронтативног друштвеног контекста, означеног прихватљивошћу културе насиља. Дихотомија групних подела на „ми“ наспрам „они“, „ми“ наспрам или против „њих“, присутна је у свим друштвима, у свим историјским периодима (Лалић, 2010:23-32). На линијама сусретања и додиривања тих дихотомних идентитета може да влада мир, толеранција, интерес за другог, сарадња, али оне могу да буду и линије рађања конфликта, нетрпељивости, одбацивања, негирања права на постојање онима „с друге стране“ и сл. Ту се рађа и мржња, али то је уједно и право место где ће она моћи да буде и сузбијена и потпуно елиминисана. Наравно, остаје чињеница да ће управо ту бити подржана и интересно брањена и храњена од оних који у њој и њеном деловању виде своју шансу.

Мржња се показала кроз праксу тоталитарних режима као врло погодан елемент за хомогенизацију групе, усмеравање и владање групом, јер је она често присутни унутрашњи садржај човекове свести, односно подсвести, који може али не мора да се и јавно демонстрира. Када добије „јавну дозволу“ за своје испољавање, а то је увек када њено јавно изражавање не буде дочекано прекором и санкцијом, већ напротив, када се дочекује аплаузом, наградом, мање или више гласним одобравањем, то је доказ да мржња и даље неке „одрађује“ неки посао, врши неку улогу, обавља неки задатак.

Институционална пракса – до сада изречене санкције

1. *Слобода говора не оправдава говор мржње.* Европски суд за људска права у пресуди је потврдио исправност, одобрио кривично кажњавање за говор мржње изражен лецима. У случају Вејделанд против Шведске пресудио је да кривична пресуда против дистрибутера лифлета увредљиве садржине према лицима ЛГБТ оријентације није кршење *Конвенције о људским правима*, и њихове активности нису заштићене чланом 10 који свакоме гарантује слободу говора (*Vejdeland and Others v. Sweden*, 2012).

2. *Судска пресуда за угрожавање опште сигурности претећим порукама упућеним путем интернета.* У Србији је донета прва пресуда за претње ЛГБТ популацији на друштвеној мрежи Фејсбук, која је уједно и прва пресуда за угрожавање опште сигурности упућивањем претећих порука на интернету у нашој земљи. Наиме, Виши суд у Београду осудио је Симу Владичића на три месеца затвора, односно две године условне казне, јер је на Фејсбук групи „500.000 Срба против геј параде“ претио припадницима ЛГБТ популације. Прва пресуда у Србији за угрожавање опште сигурности упућивањем претећих порука на интернету значајна

је за изградњу судске праксе процесуирања веома учесталих случајева претњи, говора мржње и других облика дискриминације на интернету. Такође, ово је први случај у ком су претње биле упућене свим припадницима ЛГБТ популације, а не само једној особи. Владичић је потврдио да је августа 2011. године претио припадницима ЛГБТ популације коментарима „хоће крв, добиће крв, педерска ће крв бити проливена, за боље и није, бебе нек се рађају, порука је Севера, нећемо да Србија буде земља педера“ (Миликић, 2012:02/03).

3. *Судска пресуда за писање графита мржње којима се позивало на линч и убијање које је праћено и другим активностима којима се изражавала мржња и претње.* Судско веће којим је председавала суткиња Ивана Рамић донело је 27. марта 2012. пресуду којом је оптуженог Младена Обрадовића, лидера фашистичке организације Образ, прогласила кривим за кривично дело из члана 387 „ширење расне и друге дискриминације“, јер је у периоду од 13. до 20. септембра 2009. године ширио идеје расне и друге дискриминације (засноване на личним својствима – сексуалне оријентације и заговарао насиље над ЛГБТ популацијом) тако што је писао графите претеће садржине („Уби педера“, „Стоп геј паради“, „Београдом крв ће лити, геј параде неће бити“). Судско веће га је осудило на казну затвора у трајању од десет месеци и 15.000 динара на име судских трошкова (Миликић, 2012:02/03).

Законске одредбе против графита мржње

Данас и у Србији постоји санкционисање говора мржње, па самим тим неке од тих одредаба могу да се примене и на графите мржње. Пре свега, за сваки говор мржње, био он вербалног, писменог, електронског или слоганско-уличног, графитног, постерског, плакатног или рекламног типа, важе неке опште уставне и законске норме.

По *Уставу* је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу (чл. 21), људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите (чл. 23), људски живот је такође неприкосновен (чл. 24), а физички и психички интегритет је неповредив (чл. 25). Дакле, све вредности које се углавном и најчешће нападају разним видовима говора мржње, па и графитима, заштићене су *Уставом*. Иако се *Устав* не примењује директним санкционисањем радњи кршења, он креира неопходни уставни оквир за законе и поставља им неопходне границе.

1. *За графите који садржински представљају претње, говор мржње, који позивају на насиље, линч, дискриминацију због личног својства, важе одредбе Кривичног законика⁵ које санкционишу расну и другу дискриминацију:*

⁵ Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009

Чл. 387 став 1: Ко на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије, казниће се затвором од шест месеци до пет година. Казном из става 1 овог члана казниће се ко врши прогањање организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи.

Став 4 истог члана: Ко шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или свако друго представљање идеја или теорија које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље, против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, казниће се затвором од три месеца до три године.

Став 5 истог члана: Ко јавно прети да ће против лица или групе лице због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства, извршити кривично дело за које је забрањена казна затвора већа од четири године затвора, казниће се затвором од три месеца до три године.

2. *За графите који садржински угрожавају сигурност групе људи или појединаца важе одредбе Кривичног законика:*

Кривични законик одредбама чл. 138 инкриминише угрожавање сигурности. Наиме, предвиђено је да ко угрози сигурност претњом да ће напасти на живот или тело више лица или ако је дело изазвало узнемиреност грађана или друге тешке последице, казниће се затвором од три месеца до пет година.

3. *За графите који су садржински вид дискриминативног говора мржње важе одредбе Закона о забрани дискриминације:*

*Закон о забрани дискриминације*⁶ забрањује чл. 11 говор мржње. По тој одредби, забрањено је изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог личног својства, у јавним гласилима и другим публикацијама, на скуповима и местима доступним јавности, исписивањем и приказивањем порука или симбола и на други начин.

Одредбе члана 12 забрањују узнемиравање и понижавајуће поступање на основу личног својства, а нарочито ако се тиме ствара страх или непријатељско, увредљиво окружење.

Одредбе члана 13 предвиђају тешке облике дискриминације, међу којима је и изазивање и подстицање неравноправности, мржње и нетрпељивости по основу националне, расне или верске припадности, језика, политичког опредељења, пола, родног идентитета, сексуалног опредељења и инвалидитета, као и дискриминација која је извршена више

---

⁶ *Службени гласник РС*, бр. 22/2009

пута (поновљена дискриминација) или која се чини у дужем временском периоду (продужена дискриминација) према истом лицу или групи лица.

Члан 15 дефинише дискриминацију у поступцима пред органима јавне власти, где се наводи да свако има право на једнак приступ и једнаку заштиту својих права пред органима јавне власти. Члан 50 предвиђа да ће се новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казнити за прекршај службено лице, односно одговорно лице у органу јавне власти ако поступи дискриминаторски (члан 15, став 2).

3. За графите који физички представљају вандализирање, тј. оштећење или уништење туђе ствари, културног или историјског добра, споменика, гроба или другог места на коме се сахрањују умрли, важе одредбе Кривичног законика.

Кривични законик санкционише уништење или оштећење туђе ствари, а као тежи облик ако је дело учињено према културном добру или заштићеној околини непокретног културног добра (чл. 212). Такође, чл. 354 санкционише оштећење гроба или другог места на коме се сахрањују умрли, што је основно дело, као и наношење штете или грубе повреде споменика или другог спомен-обележја умрлом лицу, као тежи облик тог дела. Уништавање културних или историјских споменика, или других културних добара, или верских објеката, или установа или објеката који су намењени науци, уметности, васпитању, или хуманитарних циљева за време рата или оружаног сукоба кршењем правила међународног права, санкционисано је делом Уништавање културних добара, које је предвиђено чл 383.

Закључак

Овај текст не треба схватити као хајку на графите и графитере, а још мање као дизање моралне панике уз захтев за драконским кажњавањем њихових аутора. Морална паника је иначе термин којим се означава јавна кампања (поход) против неких појава, догађаја или промена, као и њихових актера (Томпсон, 2003:33). До моралне панике долази када медији конструишу псеудодогађаје преувеличавањем, нуђењем популарне „експертизе“, на стереотипан и мобилизујући начин, и тај медијски сензационализам подстиче моралну панику позивајући разјарено јавно мњење на акцију против тако представљених „претњи“. Изабрани предмет медијског представљања приказује се црно-белим терминима добра и зла, уз употребу језика моралног гнева. У средиште се постављају најгори видови одређених појава који се затим жигошу као типични и репрезентативни за то стање. Спорадични и међусобно неповезани догађаји се представљају као повезани и свеприсутни, тако да се стиче утисак систематске, организоване криминалне активности. Као резултат, јавно мњење бива подстакнуто медијским кампањама (паникама) о повећању ризика,

уверено у стварност опасности коју носи друштвено девијантно понашање (Мршевић, 2008:206).

Али треба бити свестан да је било који облик мржње и нетрпељивости према другом и другачијем неприхватљив. Уколико се не будемо обазирали на графите мржње, онда ће се у јавности такав образац прихватити, позиви на мржњу и насиље ће постати „прихватљиви“. Следеће је да се такве поруке спроводе у дело. Сваки графит који истиче било какву нетрпељивост и мржњу заправо је јавни позив на линч, како је изјавио градоначелник Новог Сада приликом акције кречења графита мржње у том граду (АИ, Данас:2012). У том светлу насиље и позив на насиље није екцес, и не сме да се минимализује и релативизује јер оно угрожава људска права и безбедност. Истина, свака се жврљотина може прекречити, али није ствар у кречењу већ у свести да прави институционални одговор на такво понашање још није дефинисан.

Приликом промишљања мера и санкција против графита мржње треба имати у виду да насиље и говор мржње нису последица психопатолошких стања појединаца, ко год они били, и ко год хипотетички стајао иза њих. Људи најчешће чине насиље и јавно користе говор мржње зато што га сматрају легитимним, исправним. У нашем друштву постоје разни културни чиниоци који легитимизују насиље и мржњу, међу којима су етнички стереотипи, национални митови, нетрпељивост према сексуалним мањинама. Минимализовањем проблема болећивост типа „то су само наша деца“ доприноси свеопштој клими некажњивости која отвара простор за ширење насиља над припадницима/цама било које мањине, и пратеће уверење да оно неће бити кажњено.

Дугорочно решење ове, као и многих других девијантних појава, је успостављање социјалне организације и друштвене стабилности (Југовић, 2009:95). Али чекање на побољшање економских и социјалних услова може да потраје, а проблем који данас постоји, данас мора и да се, без одлагања, решава.

Адекватно реаговање на графите мржње је пре свега свакако реаговање, а не одсуство реакције. Оно треба да се састоји од јавних акција организација цивилног друштва и државних органа, популарних личности, политичких лидера, државних функционера и других званичника, које се састоје у осуди и елиминисању и говора и графита мржње, и у ангажовању омладинских организација у борби против сваког вида говора мржње. Санкционисање аутора графита мржње, али и њихових налогодаваца, по свим наведеним законским основама је захтев који свакако има смисла. Потребно је, дакле, редовно идентификовање аутора (непосредних и идејних) графита мржње и њихово исто тако редовно (мада недраконско) процесуирање и кажњавање, уз стално присутно диференцирање графита мржње од свих осталих графитних, потенцијално уметничких

творевина. Потребно је промовисање поштовања и прихватања различитости јер тиме стварамо простор за живот, рад, креативност, образовање и запослење, не дозвољавајући неистомишљеницима да поремете хармонију суживота и богатство различитости. Бити толерантан и поштовати различитост значи бити слободан, држати се својих уверења и прихватити да се и други држе својих, и уважавати чињеницу да су људска бића природно различита у својим вредностима, понашању, говору, верској и националној припадности, и да сви имају право слободе мишљења и да буду оно што јесу. Потребно је да ценимо људе према њиховим квалитетима и карактеристикама, њиховом раду и заслугама, да се држимо принципа равноправности и једнаких шанси за све нас, са циљем да живимо једни са другима, а не једни поред других.